

УДК 811.111'344'366

І. М. Довгун

викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування

Національного університету харчових технологій

Класифікація морфонеми словозмінної парадигми сучасної англійської мови

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов професійного спрямування

Національного університету харчових технологій

У статті подано визначення морфонеми як абстрактної одиниці морфонології, яка використовується для опису морфологічно зумовлених фонемних чергувань у морфах певної морфеми, та представлено класифікацію морфонеми словозмінної парадигми сучасної англійської мови. Морфонеми згруповані за частинами мови; за диференційними ознаками фонем; за кількістю морфів певної морфеми; за кількістю фонем у морфемі; за кількістю граматичних значень. А також розглянуто питання щодо функцій морфонеми у мові.

Ключові слова: морфонема, фонемні чергування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема дефініції та статусу морфонеми не має єдиної інтерпретації з боку представників різних лінгвістичних шкіл і напрямків. Проте вчення про морфонеми не втратило своєї значущості й становить фундаментальну основу для численних досліджень з цієї актуальної проблематики. Визнання чи невизнання морфонеми, вибір способу її трактування залежить від фонологічних і морфологічних позицій дослідника, а також від обстоюваного ним підходу до інтерпретації морфонології як науки, її об'єкта дослідження, завдань, критеріїв виділення морфонологічних явищ.

Під терміном «морфонема» розуміємо абстрактну одиницю морфонології, яка використовується для найбільш раціонального опису фонемних чергувань у морфах однієї й тієї самої морфеми, передає певне граматичне значення і

представлена в морфемі як альтернація фонем з фонемою, групою фонем або фонемним нулем.

Мета статті – здійснити класифікацію морфонем словозмінної парадигми сучасної англійської мови й описати функції, які вони виконують. Окреслена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) представити класифікацію морфонем; 2) визначити їх функції. Для однорідності підходу до матеріалу до уваги бралися лише ті морфонеми, що представлені в кореневих морфемах і беруть участь у формотворчих процесах. Загальна кількість матеріалу, на якому виокремлювалися типи морфонем, становить 189 кореневих морфем, виявлених у результаті суцільного обстеження словника сучасної англійської мови ([LDCE]) [1].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Засновник морфонологічної теорії М. С. Трубецької дав визначення морфонеми як сукупності фонем, які беруть участь у вільному морфемному чергуванні [4, 88]. Як вважає О. О. Реформатський, для М. С. Трубецького в фонетичних формах типу *ру-к/ч* (у словах *рука* – *ручної*) елемент *к/ч* є комплексним образом. Цей образ може бути представлений двома чи більше фонемами, які здатні замінювати одна одну відповідно до умов морфологічної структури морфеми [3, 100].

М. Сводеш, розробляючи свою теорію в руслі поглядів М. С. Трубецького, заявляє, що морфонологія, вивчаючи фонемну структуру морфем, цікавиться такими чергуваннями фонем, які є показниками морфологічного процесу. Якщо певне морфологічне чергування характеризується регулярністю і певною властивістю, то такі взаємно заміщені фонемні можна вважати морфологічно об'єднаною сутністю. Учений дає приклад англійського чергування /f-v/ у словах *leaf* – *leaves*, де *leaves* утворене від *leaf*, в результаті чого /f/ трансформується у /v/, а не навпаки. Але в граматичному процесі утворення множини /f/ не завжди змінюється на /v/, наприклад, *cuff* – *cuffs*, де /f/ у морфологічному плані відрізняється від /f/ попереднього варіанту, але у фонемному плані обидва /f/

становлять одну сутність. Таким чином, виникає два варіанти /f/ з морфологічної точки зору /f₁:/v/ :: /f₂:/f/. Такі морфологічно різні фонemi вчений називає морфонемами. Далі М. Сводеш зауважує, що морфонеми – це клас подібних фонем, які є компонентами морфеми і в морфах займають однакову позицію [6, 128–129].

Вартими уваги є думки Ц. Акамацу щодо морфонеми, який визначив її як лінгвістичну одиницю, що являє собою фонологічну альтернацію в аломорфах морфеми і є морфологічно вмотивованою. Морфонема відрізняється від фонemi, оскільки вона належить до морфонологічного рівня мови, а не до фонологічного, й наділена морфологічними функціями. Вчений запропонував класифікувати морфонеми за такими критеріями:

- 1) за кількістю альтернантів, що беруть участь у даному морфонологічному чергуванні;
- 2) за комплексністю альтернантів;
- 3) за факторами, що обумовлюють вибір між альтернантами [5, 490–491].

Варіювання формальної структури морфем англійської мови виникає за рахунок фонемних чергувань при словозміні та словотворі. В деяких варіантах морфеми фонемні зміни зумовлені фонологічно, тобто зміна приголосної або голосної залежить від її позиції у слові. Зокрема, регулярні форми множини іменників (*books, words, glasses*) і часу дієслів (*played, finished, studied*) є фонологічно зумовленими, тому що вимова афікса залежить від кінцевої фонemi кореневих морфем. Але до них ми не можемо віднести такі випадки, як *wife – wives* з одного боку, *spend – spent – spent* з іншого, оскільки ці чергування є допоміжними (у першому випадку) чи основними (у другому випадку) засобами вираження граматичної категорії, тому вони зумовлені морфологічно. Ми вважаємо, що одиницею комбінаторних і позиційних чергувань є фонема, одиницею морфонологічних альтернацій – морфонема, яка в морфемах

представлена фонемами, що чергуються. Основною умовою морфонологічного дослідження є наявність чергування фонем у варіантах досліджуваної морфеми, яке обов'язково повинно сигналізувати про виконання даними морфами певної граматичної функції. Морфонологічні зміни можуть бути схематично зображені так: $/A/ \rightarrow /B/ \dots = \{A/B \dots\}$, де $/A/$ та $/B/$ – фонemi, що займають однакову позицію і чергуються у морфемі, а $\{A/B\}$ – морфонема, що позначає сукупність таких одиниць, різні елементи (фонemi) якої слугують основним або допоміжним показником граматичного значення. Отже, складниками морфонеми є фонemi, які під час чергування у морфах певної морфеми виконують граматичну функцію.

Для характеристики морфонеми у морфемах важливим є поняття вихідної форми. Слідом за О. С. Кубряковою та Ю. Г. Панкратом [1], Т. В. Поповою [2] вихідною формою ми вважаємо називний відмінок однини для іменників, звичайний ступінь порівняння для прикметників або прислівників, інфінітив для дієслів, особовий займенник для його відмінкової форми та для присвійного займенника і форму кількісного числівника для числівників.

Морфонеми можна класифікувати з різних точок зору. В залежності від того, в яких частинах мови вони представлені, виділяємо шість груп морфонеми:

- 1) іменні (наприклад, $\{\text{æ}/\text{e}\}$: *man – men*, $\{\text{u}/\text{i}\}$: *tooth – teeth*, $\{\text{s}/\text{z}\}$: *house – houses*, $\{\text{θ}/\text{ð}\}$: *mouth – mouths*, $\{\text{f}/\text{v}\}$: *knife – knives*);
- 2) дієслівні ($\{\text{æ}/\text{ʌ}\}$: *hang – hung – hung*, $\{\text{e}/\text{ɒ}\}$: *get – got – got*, $\{\text{e}/\text{əʊ}\}$: *sell – sold – sold*, $\{\text{z}/\text{s}\}$ і $\{\text{u}/\text{ʌ}\}$ в *lose – lost – lost*, $\{\text{d}/\text{t}\}$: *lend – lent – lent*, $\{\text{æ}/\text{ɔ}\}$ і $\{\text{tʃ}/\text{t}\}$ у *catch – caught – caught*, $\{\text{ɪ}/\text{æ}/\text{ʌ}\}$: *swim – swam – swum*);
- 3) прикметникові ($\{\text{əʊ}/\text{e}\}$: *old – elder – eldest*);
- 4) прикметникові/прислівникові ($\{\text{a}/\text{ɜ}\}$ та $\{\text{θ}/\text{ð}\}$: *far – further – furthest*);
- 5) займенникові ($\{\text{æ}/\text{əʊ}\}$ і $\{\text{t}/\text{z}\}$ для *that – those*, $\{\text{eɪ}/\text{e}\}$: *they – them*, $\{\text{i}/\text{ɪ}\}$: *he – him – his*);
- 6) числівникові ($\{\text{aɪ}/\text{ɪ}\}$ та $\{\text{v}/\text{f}\}$: *five – fifth*, $\{\text{v}/\text{f}\}$: *twelve – twelfth*).

У кожній групі можуть бути представлені два типи морфонеми:

1) Голосні – об'єднують чергування голосних фонем. В словозмінній парадигмі сучасної англійської мови зафіксовано 63 типи голосних морфонем. Іменна група представляє такі морфонеми (16 типів): {æ/e}, {æ/ə}, {ə/i:}, {ə/aɪ}, {ə/ɔ:}, {ə/eɪ}, {ə/ɪ}, {e/ɪ}, {ɪ/i:}, {ɪ/aɪ}, {i:/e}, {u:/i:}, {ʊ/ɪ}, {ʊ/i:}, {aɪ/ɪ}, {aʊ/aɪ}; у дієслівній нами зафіксовано 41 тип: {æ/ɔ:}, {æ/ʌ}, {æ/ʊ}, {e/ɒ}, {e/əʊ}, {eɪ/əʊ}, {eɪ/ʊ}, {eɪ/u:}, {eɪ/e}, {ɪ/æ}, {ɪ/eɪ}, {ɪ/ʌ}, {ɪ/ɔ:}, {i:/e}, {i:/eɪ}, {i:/əʊ}, {i:/ɔ:}, {ɪə/ɜ:}, {ɪə/ɔ:}, {əʊ/e}, {əʊ/u:}, {əʊ/ɒ}, {əʊ/eɪ}, {eə/ɔ:}, {u:/əʊ}, {u:/ɒ}, {aɪ/ɪ}, {aɪ/eɪ}, {aɪ/əʊ}, {aɪ/ɔ:}, {aɪ/ɒ}, {aɪ/ʌ}, {aɪ/aʊ}, {ʌ/eɪ}, {ʌ/æ}, {ɔ:/e}, {ɔ:/u:}, {ɪ/æ/ʌ}, {u:/ɪ/ʌ}, {aɪ/əʊ/ɪ}, {aɪ/u:/əʊ}; у займенниковій спостерігаємо 10 типів: {æ/əʊ}, {eɪ/e}, {eɪ/eə}, {ɪ/i:}, {eɪ/ə}, {i:/ɪ}, {u:/ɔ:}, {ʊ/ə}, {aɪ/ɪ} й {aɪ/i:}; у прикметниковій ідентифікуємо {əʊ/e} та {a:/ɜ:}; прикметникова/прислівникова виокремлює лише один тип голосних морфонем: {a:/ɜ:}; числівникова виділяє також одну голосну морфонему {aɪ/ɪ}. Голосні морфонеми з'являються в обмеженій кількості кореневих морфем. Найпродуктивнішими голосними морфонемами є дієслівна {i:/e}, яка з'являється в морфах 24 морфем (*creep – crept – crept, deal – dealt – dealt, feel – felt – felt, flee – fled – fled, keep – kept – kept, feed – fed – fed, lead – led – led, meet – met – met*), {ɪ/ʌ}, що спостерігається в 12 кореневих морфемах (*dig – dug – dug, fling – flung – flung, sling – slung – slung, slink – slunk – slunk, spin – spun – spun, stick – stuck – stuck*), і {ɪ/æ/ʌ}, яка творить форми 9 морфем (*begin – began – begun, drink – drank – drunk, ring – rang – rung, sing – sang – sung*).

2) Приголосні – згруповують усі приголосні фонemi, що чергуються. Усього нами було зафіксовано 20 приголосних морфонем, виявлених в кореневих морфемах при словозміні. Іменна група включає 7 морфонем: {s/z}, {s/r}, {s/θ}, {ks/dʒ}, {k/θ}, {θ/ð}, {f/v}; у дієслівній ми зафіксували 11 морфонем: {n/θ}, {n/d}, {k/d}, {k/t}, {d/t}, {θ/j}, {ŋk/t}, {ŋ/t}, {v/f}, {v/d}, {tʃ/t}, у займенниковій спостерігаємо {t/z} і {s/z}, прикметникова та прислівникова групи представляють одну приголосну морфонему {θ/ð}, числівникова лише {v/f}. Усі приголосні морфонеми, так само як і голосні, охоплюють обмежену кількість кореневих морфем. Для формотворення дієслів характерна найбільша кількість приголосних

морфонею ($\{n/\emptyset\}$: *stand – stood – stood*, $\{n/d\}$: *can – could*, $\{k/d\}$: *make – made – made*, $\{d/t\}$: *build – built – built*). Найпродуктивнішою морфонею є $\{f/v\}$, яка сигналізує про морфологічну категорію числа іменників у супроводі афікса *-es* (*calf – calves*, *half – halves*, *loaf – loaves*, *self – selves*, *sheaf – sheaves*, *thief – thieves*).

За кількістю фонем, які беруть участь в одному парадигматичному ряді, ми виділяємо:

1) морфонеми, що представлені чергуванням фонем у двох морфах певної морфеми ($\{ɔ:/u:\}$: *draw – drew*, $\{aɪ/ɪ\}$: *five – fifth*, $\{z/s\}$: *lose – lost – lost*);

2) морфонеми, що згруповують чергування фонем у трьох морфах однієї морфеми ($\{ɪ/æ/ʌ\}$: *swim – swam – swum*, $\{u:/ɪ/ʌ\}$: *do – did – done*, $\{aɪ/əʊ/ɪ\}$: *drive – drove – driven*, $\{aɪ/u:/əʊ\}$: *fly – flew – flown*).

За структурними характеристиками морфонеми представлені:

1) чергуванням однієї фонем з іншою ($\{v/d\}$: *have – had – had*, $\{æ/e\}$: *man – men*, $\{aɪ/əʊ/ɪ\}$: *write – wrote – written*);

2) чергуванням однієї фонем з двома (наприклад, $\{ŋk/t\}$: *think – thought – thought*);

3) чергуванням фонем з нулем звука та навпаки ($\{\emptyset/j\}$: *know – knew – known*, $\{\emptyset/ð\}$: *far – further – furthest*, $\{n/\emptyset\}$: *stand – stood – stood*).

Морфонеми можуть виконувати основну чи допоміжну морфологічну роль. Якщо фонемне чергування відбувається у кореневій морфемі без участі будь-якого афікса, то морфонема є самостійним показником морфологічного значення ($\{t/z\}$: *that – those*, $\{ʌ/eɪ\}$: *come – came*, $\{aʊ/aɪ\}$: *mouse – mice*), якщо воно відбувається за участі певного афікса, то морфонема лише додатково сигналізує про певну морфологічну інформацію ($\{s/z\}$: *house – houses*, $\{aɪ/ɔ:\}$: *buy – bought – bought*, $\{əʊ/e\}$: *old – elder – eldest*).

Індивідуальні морфонеми властиві лише одній частині мови. Коли певна морфонема представлена в двох і більше частинах мови, то ми відносимо її до омонімічних. Основна відмінність омонімічних морфонем від індивідуальних полягає в тому, що перші мають різне значення і функції, але вони складаються з

однакових компонентів – фонем, тоді як другі виконують відмінні морфологічні ролі. Так, омонімічна голосна морфонема {əʊ/e} може розрізняти види-часові форми дієслова *hold* (*hold* – *held* – *held*) і створювати ступені порівняння прикметника *old* за участі афіксів *-er*, *-est* (*eld* – *elder* – *eldest*); приголосна морфонема {v/f} розрізняє види-часові форми дієслів у супроводі афікса *-t* (*leave* – *left* – *left*, *cleave* – *cleft* – *cleft*) і творить форму порядкового числівника *twelve* – *twelfth* за участі афікса *-th*, {ø/ð} додатково сигналізує про ступені порівняння у прикметнику *far* – *further* – *furthest* й прислівнику *far* – *further* – *furthest*.

Підсумовуючи сказане, можна зазначити, що словозмінна парадигма сучасної англійської мови не може бути повністю охарактеризована без залучення морфонологічного аналізу, оскільки при утворенні форм числа в іменниках, часу в дієсловах, активної та пасивної форм дієприкметника, ступенів порівняння у прикметниках, форм особових і присвійних займенників, кількісних і порядкових числівників, окрім афіксів, важливу роль відіграють морфонеми. Інколи в одній кореневій морфемі можуть бути представлені дві різні морфонеми. Наприклад, в дієсловах *leave* – *left* – *left*, *cleave* – *cleft* – *cleft* виокремлюємо приголосну {v/f} і голосну {i:/e}.

Морфонеми дозволяють згрупувати морфологічно зумовлені чергування і визначити характер змінюваності компонентів морфів однієї морфеми внаслідок сполучення з іншими морфемами і/або їх позицію у слові, які неможливо описати без залучення морфології. Так, в іменниках спостерігаються морфонеми в середній позиції кореневої морфеми без участі афікса, наприклад, {u:/i:/} для *tooth* – *teeth*, *goose* – *geese*, а також у кінцевій позиції без участі афіксів: {ə/i:/} у *nova* – *novae*, чи на міжморфемному шві при поєднанні основи та словозмінного афікса: {f/v} – *knife* – *knives*, *leaf* – *leaves*, *life* – *lives*. Чергування голосних і приголосних морфем у словозмінній парадигмі числівників з'являється у

супроводі наступного афікса й відбувається на міжморфемному шві ($\{v/f\}$ – *five – fifth, twelve – twelfth*).

Морфонеми можуть бути носієм кількох функцій одночасно. Морфонема $\{f/v\}$ в іменниках сигналізує, що морфема, в якій вона присутня, належить до класу іменних, після неї вжита флексія *-es*, свідчить про категорію числа іменників: *wife – wives, shelf – shelves, elf – elves*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, морфонема – це комплекс двох і більше фонем, що чергуючись виконують морфологічну роль, а у випадку омонімічних морфонем мають ще й два та більше граматичних значень. Головна функція морфонем – маркувати граматичні ознаки морфем. Морфонеми словозмінної парадигми сучасної англійської мови можна класифікувати за частинами мови (групи: іменні, дієслівні, прикметникові, прикметникові/прислівникові, займенникові, числівникові); за диференційними ознаками фонем (типи: голосні, приголосні); за кількістю морфем певної морфеми (підтипи: морфонеми, що представлені чергуванням фонем у двох морфах і в трьох морфах); за кількістю фонем у морфемі (підгрупи: морфонеми, які представлені чергуванням однієї фонем з іншою, чергуванням фонем з нулем звука та чергуванням фонем з двома фонемами); за кількістю граматичних значень (класи: індивідуальні – одне значення, омонімічні – два та більше значень).

Література

1. Кубрякова Е. С. Морфонология в описании языков / Е. С. Кубрякова, Ю. Г. Панкрац. – М. : Наука, 1983. – 119 с.
2. Попова Т. В. Глагольное словоизменение в болгарском языке : Морфонологический аспект / Т. В. Попова. – М. : Наука, 1975. – 256 с.
3. Реформатский А. А. Фонологические этюды / А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1975. – 136 с.

4. Трубецкой Н. С. Морфонологическая система русского языка / Н. С. Трубецкой // Избранные труды по филологии / [пер. с нем. Н. А. Васильева]. – М. : Прогресс, 1987. – С. 67–142.

5. Akamatsu T. Generalized Representations / T. Akamatsu // Morphologie : ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. Morphology / [hrgs. von Geert Booij]. – Berlin–New York : de Gruyter, 2000. – P. 489–499.

6. Swadesh M. The Phonemic Principle / M. Swadesh // Language : Journal of the Linguistic Society of America. – 1934. – Vol. 2, № 10. – P. 117–129.

Список лексикографічних джерел

1. Longman Dictionary of Contemporary English : for advanced learners [ed. Michael Mayor]. – 4th Edition. – UK : Person Education, 2009. – 2082 p. ([LDCE]).

Довгун І. Н. Классификация морфонем словоизменительной парадигмы современного английского языка. В статье подано определение морфонемы как абстрактной единицы морфонологии, которая используется для описания морфологически обусловленных фонемных чередований в морфах морфемы, представлено классификацию морфонем словоизменительной парадигмы современного английского языка. Морфонемы сгруппированы за частями речи; за дифференциальными признаками фонем; за количеством морфов определенной морфемы; за количеством фонем в морфеме; за количеством грамматических значений. А также рассмотрен вопрос о функциях морфонем в языке.

Ключевые слова: морфонема, фонемные чередования.

Dovgun I. M. Classification of Morphemes of the Word Change Paradigm in Modern English. The definition of the morphoneme as an abstract unit of morphonology which is used for the description of the morphologically conditioned phonemic changes in the morphs of a morpheme is given and the classification of the morphemes of the word change paradigm in Modern English is presented in the

article. The morphonemes are grouped according to the parts of speech; the differential features of the phonemes; the number of the morphs of a certain morpheme; the number of the phonemes in a morpheme; the number of the grammatical meanings. The functions of the morphonemes in the language are studied.

Key words: morphoneme, phonemic changes.